

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЙНО-МАЙНОВОЇ ПРИРОДИ ФІНАНСОВОГО ПРАВОВІДНОШЕННЯ

Характеристика фінансового правовідношення є дуже багатоаспектною. Цей аналіз може стосуватися як його динаміки, змісту, так і різних аспектів останнього. Той наголос, який застосував Є. А. Вознесенський відносно економічної природи фінансів, економічних відносин: «звернувшись до спеціальної економічної літератури, виявили, що дискусійними є практично всі основоположні питання теорії фінансів і фінансових відносин» [11, 31], можна повною мірою віднести і до фінансового правовідношення. Окремі сторони цієї проблеми досліджувались вже на межі ХІХ–ХХ сторіччя. Про поняття фінансового правовідношення вже йшлося в роботах С. І. Іловайського, Д. Львова, І. Х. Озерова, І. І. Янжула [7; 8; 10; 17; 25] та інших. Навряд чи можна робити висновок, що на цьому етапі вже сформувався закінчена концепція фінансового правовідношення, але окремі положення вчення про нього вже були сформовані. Саме вони і стали активним поштовхом для розвитку досліджень ХХ сторіччя. За радянської доби цей напрямок фінансово-правової науки пов'язується з поглядами таких фахівців, як М. І. Піскотін, Ю. А. Ровинський, С. Д. Ципкін [13; 15; 23] та ін.

Але найбільш інтенсивно цей напрямок почав досліджуватись наприкінці ХХ сторіччя в працях Л. К. Воронової, О. Ю. Грачової, М. В. Карасьової, М. П. Кучерявенка, П. С. Пацурківського, Е. Д. Соколової, Н. І. Хімічевої [3; 12; 18; 22] та інших. Збагачення, глибина досліджуваних проблем не виключає і того, що одностайність по значній кількості питань ще не досягнута. Це обумовлюється дуже інтенсивним розвитком цього кола суспільних відносин, бурхливим розвитком фінансового законодавства, появою нових або удосконаленню вже існуючих суспільних явищ, які потребують адекватного правового регулювання в режимі фінансово-правової галузі.

Розвиток теорії фінансового правовідношення базується на принциповому розмежуванні типів фінансових відносин. «Фінансові відносини охоплюють весь спектр:

економічні грошові відносини, пов'язані з формуванням та використанням централізованих грошових фондів держави, які акумулюються в державній бюджетній системі, та урядових позабюджетних коштів;

– економічні грошові відносини, що опосередковують кругообіг децентралізованих грошових коштів підприємств» [2, 15]. На цьому положенні фактично і базується принциповий розподіл відносин, які мають регулюватись на засадах влади та підпорядкування та на умовах угод. При цьому треба погодитись з А. А. Нечай, що до такої системи логічно додати і відносини, «що виникають з приводу утворення, розподілу та використання централізованих та децентралізованих коштів органів місцевого самоврядування, а також публіч-

них фондів коштів, які не є державною чи комунальною власністю» [9, 47–48]. В той же час навряд чи таке уявлення Е. О. Вознесенського доцільно розглядати як помилкове. Характеристика фінансів радянської доби наприкінці 60-х років XX сторіччя об'єктивно вимагала розподілення їх лише на дві підсистеми: безпосереднього державного впливу (централізованих грошових фондів держави) та опосередкованого державного впливу (централізовані грошові кошти підприємств). Більш того, останні теж-таки були об'єктом імперативного державного регулювання, коли йшлося про державні підприємств та організації (яких була переважна більшість). Колгоспи та кооперативні організації в певному сенсі мали змогу організовувати рух грошових коштів на власний розсуд, за власними інтересами, але при безпосередньому рекомендаційному впливі державного регулювання. Звісно, на той час про фінанси територіальних громад не могло і йтися (ми зараз не зупиняємося на природі фінансових коштів радянський республік та автономних республік). Тому уточнення А. А. Нечай безсумнівно є логічним, але воно пов'язане не з хибною Е. О. Вознесенського, а принциповою зміною суспільних відносин.

Н. І. Хімічева характеризує фінансове правовідношення як урегульоване нормами фінансового права суспільного відношення, учасники якого виступають як носії юридичних прав і обов'язків, які регулюють приписи щодо створення, розподілу та використання державних грошових фондів та доходів, що містяться в цих нормах [19, 60]. О. Ю. Грачова та Е. Д. Соколова підкреслюють, що фінансове правовідношення — це суспільне відношення, яке виникає під час створення, розподілу та використання фондів коштів та врегульоване нормами фінансового права, учасники якого володіють відповідними юридичними правами і обов'язками [4, 27]. Безумовно, що деталізованому правовому регулюванню підлягають такі фінансові відносини, які виникають під час руху публічних фондів коштів, які будуються між специфічними суб'єктами та відносно певного об'єкта. Стосовно першого — це обов'язкова наявність суб'єкта владних повноважень або безпосередньо держави, стосовно другого — це специфічний різновид майна — публічних грошових фондів держави або територіальних громад.

Фінансове правовідношення, виступаючи різновидом правовідношення взагалі, характеризується і всіма його ознаками: виникає на підставі фінансово-правової норми; виступає як форма реалізації фінансово-правової норми; має вольовий характер; обумовлене інтересами держави; гарантується державним примусом і т.д. Правда, треба враховувати, що ці ознаки формалізуються в умовах впливу на фінансову діяльність у специфічному вигляді, завдяки низці засобів та форм, що притаманні виключно фінансово-правовому регулюванню. Йдеться і про зміст інтересу, який реалізується, співвідношення видів інтересів, природи примусу в окремих інститутах фінансово-правової галузі і т.д.

Специфічні ознаки фінансового правовідношення обумовлені предметом та методом регулювання. Перш за все, це стосується сфери регулювання — фінансової системи держави, визначення меж фінансової діяльності держави [14; 24]. Крім цього, фінансове правовідношення є публічно-правовим відношенням, що

впливає із влади та виступає формою реалізації публічних інтересів. Реалізуючи імперативний припис фінансово-правової норми, заснований на підкоренні зобов'язаної сторони фінансового правовідношення владній, держава видає владні приписи, яким мають підкорятися інші суб'єкти фінансових правовідносин. До того ж фінансове правовідношення є похідним правовідношенням та виступає як економічне відношення, яке має правову форму та виражає грошовий характер. Ю. А. Ровинський звертає увагу, що головною особливістю фінансових правовідносин є те, що вони виступають юридичною формою виразу та закріплення фінансових відносин, які, у свою чергу, є формою певних економічних відносин [14, 134; 16, 45, 46]. Л. К. Воронова також підкреслює, що фінансові правовідносини знаходяться у сфері впливу держави на відносини, які виникають у процесі розподілу й перерозподілу національного доходу країни, утворення й використання фондів коштів, виникають, змінюються і припиняються фінансові правовідносини [20, 69–77]. На підставі цього ми приходимо до зрозумілого та сприйнятого всіма фінансистами-правознавцями, що фінансові правовідносини є юридичною формою вираження фінансових відносин, коли останні можуть існувати виключно в правовій формі.

Суттєвою ознакою фінансових правовідносин є їх майновий характер при врахуванні того, що таким майном виступають гроші, а точніше — грошові фонди держави та територіальних громад. Це обумовлюється економічним змістом фінансових правовідносин, які виникають, змінюються і припиняються саме при формуванні, розподілі й використанні фондів коштів, необхідних для існування держави, забезпечення потреб суспільства та територіальних громад. Акцент на майновий характер фінансово-правових відносин не повинен виводити з поля зору і важливість організаційного сенсу цього різновиду правовідносин.

Р. Й. Халфіна, характеризуючи предмет і систему фінансового права, вказує на організаційний характер фінансових відносин [21, 197; 5, 9]. Але такий акцент доречний виключно в поєднанні з попереднім, коли організується рух специфічного майна — фондів коштів. Фінансові правовідносини, як підкреслював С. Д. Ципкін, «...кінцевою метою мають рух коштів...і завжди виникають (у кінцевому підсумку) з приводу коштів» [16, 48]. В той же час дуже важливо чітко визначитись — стосовно чиїх коштів організуються ці відносини. Можна сперечатися щодо більшої точності при цьому в акценті на державні кошти, публічні кошти, але залежно від кута погляду буде йтися про одне і те ж. Разом з тим складно погодитись з деякими новелами в поглядах сучасних дослідників фінансово-правової науки.

Так, О. М. Ашмарина, характеризуючи склад фінансової системи та відносин, які її виражають, включає до сфери фінансово-правового регулювання відносини, що виникають у зв'язку з формуванням, розподілом та використанням приватних фондів грошових коштів. «...Ці відносини мають ще менш безпосередній та імперативний характер. Вони можуть і повинні заключатися в застосуванні державою тих чи інших важелів, що стимулюють утворення, розподіл і використання фондів грошових коштів з врахуванням інтересів держа-

ви і в контролі за додержанням фінансової дисципліни всіма суб'єктами економічної діяльності.

При цьому хотілося ще раз підкреслити необхідність віднесення цих відносин до фінансово-правових у зв'язку з економічними перетвореннями сучасного часу» [1, 30]. Навряд чи з цим можна погодитись. За формальною ознакою — це лише гасло, без якої-небудь відповідної аргументації. За змістом — треба чітко враховувати, що є підставою для віднесення тих чи інших коштів до сфери фінансово-правового регулювання. Узагальнюючі, можна акцентувати: йдеться про кошти власника, який є публічним утворенням (державою, територіальні громади); використовуються такі фонди для фінансового забезпечення виконання завдань та функцій таких утворень; регулюється обіг таких коштів імперативними методами і т.д. Безумовно, що приватні фонди коштів і утворюються, і управляються зовсім за різними умовами та підставами.

Цей аспект характеристики фінансових правовідносин пов'язується із специфічною роллю держави як владного організатора. С. В. Запольський пише: «Участь держави в ролі владного організатора суспільного виробництва дозволяє йому самостійно визначати долю суспільного продукту, яка має бути перерозподілена, та в зв'язку з цим формувати фінансові фонди ... Якщо мотивом, що спонукає до цього виду діяльності держави є об'єктивна економічна необхідність в здійсненні розподілення та перерозподілення, то практична реалізація цієї потреби суспільства досягається застосуванням владного веління держави, що виражено імперативно і вичерпно» [6, 41]. Складно сперечатися із принциповою роллю держави в організації як взагалі суспільного виробництва, так і особи, яка організує обіг фінансів. У той же час навряд чи можна будувати визначення його ролі за рахунок реалізації лише власних інтересів, виключно самостійно. Держава організує ці відносини, але на базі врахування та узгодження всіх інтересів у суспільстві, дотримання об'єктивних пропорцій суспільного виробництва. Тому навряд чи є сенс протиставляти мотив, що спонукає державну діяльність (об'єктивну економічну необхідність) та реалізацію владного веління. Саме базуючись на об'єктивних економічних реаліях, держава і має змогу, підстави діяти імперативними засобами. По-перше, це стосується того, що йдеться про управління власником обігу своїх коштів (правда, в цьому випадку безпосередньо імперативні форми регулювання стосуються публічної частки суспільного продукту, тоді як стосовно частки, що знаходиться в обігу юридичних та фізичних осіб переважно застосовуються диспозитивні методи). По-друге, в широкому сенсі будь-яке управління завдяки використанню правових форм вже є державне втручання, засіб реалізації владного веління, бо за будь-яким правовим приписом стоїть можливість застосування примусу держави.

З приводу цього С. В. Запольський аргументовано зауважує, що «в основі будь-якого фінансового відношення міститься вольовий вплив держави на учасників суспільного виробництва з метою задоволення майнових інтересів держави завдяки, можливо, навіть певного обмеження майнових інтересів перших» [6, 41–42]. При цьому хотілося б зробити два зауваження. По-перше,

в такому контексті точніше говорити про будь-яке відношення, що врегульоване фінансово-правовими нормами, фінансове правовідношення. Бо фінансові відносини як сфера правового впливу передбачають участь у цьому і інших правових норм, природа яких пов'язана з диспозитивними засобами впливу на поведінку учасників. По-друге, складно погодитись з тим, що задоволення майнових інтересів держави в режимі фінансових відносин здійснюється шляхом обмеження майнових інтересів інших учасників суспільного виробництва. Майнові інтереси держави реалізуються в режимі виконання безумовних обов'язків інших учасників виробництва, і це зовсім не означає посягання на їх інтереси. Навпаки, реалізація безумовних обов'язків (наприклад, сплата податків) і є шляхом забезпечення їх власних інтересів. На наш погляд, не треба пов'язувати в цьому випадку інтерес з отриманням чогось виключно з можливістю реалізовувати права, претендувати на якусь частку майна або послугу. Виконання обов'язку в цьому випадку дає можливість сформувати фонди, зібрати кошти, які зможуть забезпечити державні видатки, тобто фінансувати соціальні виплати і, власне, реалізувати інтереси інших учасників суспільного виробництва.

Література

1. Ашмарина Е. М. Некоторые аспекты расширения предмета финансового права в Российской Федерации: проблемы и перспективы : монография / Е. М. Ашмарина. — М. : Полиграф ОПТ, 2004.
2. Вознесенский Э. А. Дискуссионные вопросы теории социалистических финансов / Э. А. Вознесенский. — Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1969.
3. Воронова Л. К. Финансовое право : учеб. пособие для студ. юрид. вузов и фак. / Л. К. Воронова, Н. П. Кучерявенко. — Х. : Легас, 2003.
4. Грачева Е. Ю. Финансовое право / Е. Ю. Грачева, Э. Д. Соколова. — М. : Юриспруденция, 2000.
5. Ермакова Т. С. Финансовые правоотношения (теоретические проблемы) : учеб. пособие / Т. С. Ермакова. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1985.
6. Запольский С. В. Дискуссионные вопросы теории финансового права : монография / С. В. Запольский. — М. : РАП : Эксмо, 2008.
7. Иловайский С. И. Учебник финансового права. Вып. 1 / С. И. Иловайский ; под ред. Н. Т. Яснопольского. — О. : Тип. Л. С. Шутака, 1912.
8. Львов Д. Курс финансового права : учебник / Д. Львов. — Казань : Тип. Имп. ун-та, 1887.
9. Нечай А. А. Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків : монографія / А. А. Нечай. — Чернівці : Рута, 2004.
10. Озеров И. Х. Основы финансовой науки / И. Х. Озеров. — М., 1908.
11. Пацурківський П. С. Правові засади фінансової діяльності держави: проблеми методології / П. С. Пацурківський. — Чернівці : Чернівецьк. ун-т, 1997.
12. Пацурківський П. С. Проблеми теорії фінансового права / П. С. Пацурківський. — Чернівці : Чернівецьк. ун-т, 1998.
13. Пискотин М. И. Советское бюджетное право / М. И. Пискотин. — М. : Юрид. лит., 1971.
14. Ровинский Е. А. Основные вопросы теории советского финансового права / Е. А. Ровинский. — М. : Госюриздат, 1960.
15. Ровинский Е. А. Советское финансовое право : учеб. пособ. для студ. ВЮЗИ / Е. А. Ровинский. — М., 1957.
16. Советское финансовое право : учебник / под ред. В. В. Бесчеревных, С. Д. Цыпкина. — М. : Юрид. лит., 1982.
17. Тургенев Н. И. Опыт теории налогов / Н. И. Тургенев. — М., 1937.
18. Финансовое право : учебник / под ред. Е. Ю. Грачевой. — М. : Право и закон : КолосС, 2003.
19. Финансовое право : учебник / отв. ред. Н. И. Химичева. — М. : Юристъ, 2001.
20. Финансовое право : підручник / відп. ред. Л. К. Воронова. — Х. : Консум, 1999.

21. Халфина Р. О. К вопросу о предмете и системе советского финансового права // Вопросы советского административного и финансового права. — М. : Изд-во АН СССР, 1952.
22. Химичева Н. И. Налоговое право / Н. И. Химичева. — М. : БЕК, 1996.
23. Цыпкин С. Д. Доходы государственного бюджета СССР. Правовые вопросы / С. Д. Цыпкин. — М., 1973.
24. Цыпкин С. Д. Финансово-правовые институты, их роль в совершенствовании финансовой деятельности советского государства / С. Д. Цыпкин. — М. : Изд-во МГУ, 1983.
25. Янжул И. И. Основные начала финансовой науки / И. И. Янжул. — С.Пб., 1904.

Анотація

Лукашев О. А. До питання щодо організаційно-майнової природи фінансового правовідношення. — Стаття.

Досліджуються ознаки фінансового правовідношення, яке, виступаючи різновидом правовідношення взагалі, характеризується і всіма його ознаками. Аргументується позиція щодо принципової ролі держави в організації як взагалі суспільного виробництва, так і особи, яка організує обіг фінансів. Держава організує ці відносини, але на базі врахування та узгодження всіх інтересів у суспільстві, дотримання об'єктивних пропорцій суспільного виробництва.

Ключові слова: фінансове правовідношення, види фінансових відносин, ознаки фінансового правовідношення.

Анотация

Лукашев О. А. К вопросу об организационно-имущественной природе финансового правоотношения. — Статья.

Исследуются признаки финансового правоотношения, которое, выступая разновидностью правоотношения вообще, характеризуется и всеми его признаками. Аргументируется позиция относительно принципиальной роли государства в организации как вообще общественного производства, так и субъекта, который организует оборот финансов. Государство организует эти отношения, но на базе учета и согласования всех интересов в обществе, соблюдения объективных пропорций общественного производства.

Ключевые слова: финансовое правоотношение, виды финансовых отношений, признаки финансового правоотношения.

Summary

Lukashev O. A. On the Organizational Nature of the Estate of the Financial Relation. — Article.

Signs of the financial relation which acting as a relation version in general, is characterised also by all its signs Are investigated. The position concerning a basic role of the state in the organisation as in general a social production, and the subject which will organise a turn of the finance is given reason. The state will organise these relations, but on the basis of the account and the coordination of all interests in a society, observance of objective proportions of a social production.

Keywords: financial relation, types of financial relations, signs of the financial relation.